

Dronning Sofie og livgedinget.

Et stykke dansk landbrugshistorie fra tiden 1600.

Af

M. Mackeprang.

Den 4. april 1588 døde Frederik II på Antvorskov. Hans hustru, dronning Sofie, var den gang næppe 31 år gammel, og den unge enke agtede da heller ingenlunde at forsage verden. Hidtil var hun ganske trådt i skygge for kongen; hun havde kun været „min Soffi“ og holdt sig fjærn fra al deltagelse i det offentlige liv. Man kunde derfor have ventet, at hun helt havde helliget sig til opdragelsen af sine mange små børn, men i stedet for kastede hun sig med en forbavsende energi og stædighed ind i en hårdnakket strid med rådet og formynderregeringen. Hele denne bevægede tid er fornylig bleven udredet, og det er da heller ikke politikeren eller moderen, men godsbestyreren, der her skal beskæftige os. Thi uagtet hendes virksomhed som herskerinde over livgedingsgodserne kun delvis kan klargøres, er det forholdsvis lidet, der vides, dog af betydning såvel for forståelsen af dronningens personlighed som for kundskab om dansk landbrug på dettes overgang fra middelalderligt storgods til nyere stordrift ¹⁾).

¹⁾ Hovedkilden er dronningens, i Rigsarkivet opbevarede brev-bøger, der dog uheldigvis langt fra alle er i behold. Over samlingen, „dronning Sofies arkiv“, findes en særlig seddel-

Efter tidens sædvane var der før ægteskabets afslutning tilsikret dronningen et livgeding. Hun skulde have de tre hovedlen på Lolland-Falster: Nykøbing, Ålholm og Haldstedkloster med det dertil hørende Ravnsborg samt de under disse liggende smålen, som alle opregnes i livgedingsbrevet¹⁾. Med undtagelse af Nykøbing, der skulde være hendes residensstad, var købstæderne ikke indbefattede i livgedinget, og ligeledes havde kongen forbeholdt sig „die königliche hoheit, gemaine landtvolge und steur, auch zoll und accysz, item derer von adel roszdienst“, ligesom han skulde indsætte landsdommeren, til hvis underhold Karleby og Krønge birker var henlagt. På disse undtagelser nær var lenene tilsikrede hende med alle kgl. herligheder, men de skulde „efter gammel nedarvet sædvane besættes med og forvaltes af adelsmænd født i vort rige Danmark“, vistnok en ganske gavnlig bestemmelse, der i det mindste på dette vigtige punkt stængede døren for hendes landsmænd, som ellers i stort tal fandt tjeneste ved hendes hof og på hendes skriverstue. På Meklenborgeren Frederik Hobe nær, der tilmed var dansk gift, tilhørte dronningens øvrige lensmænd da ogsaa den indfødte adel.

I det hele og store var det altså krongodset på Lolland-Falster, der var henlagt til livgedinget. Det havde tidligere i samme egenskab været givet til Frederik I's dronning Sofie, og i det følgende århundrede fik Sofie Amalie det. Det var intet dårligt enkesæde. Alt i alt ansloges den visse rente i 1572 til c. 18,500 dlr., hvortil kom ladegårdenes avl, sagefald, gårdfæstning,

registrant. Til hendes holstenske og meklenborgske godser er der ikke taget noget hensyn.

¹⁾ Kgl. ægteskabssager Nr. 18.

skovhugst, oldengæld, og alt andet uvist¹⁾). Til de egentlige livgedingsgodser sluttede sig desuden Ulfeldternes gamle herregård Bønnet på Falster med dens betydelige tilliggende af 60 gårde foruden gadehuse og fiskeboder, som Frederik II havde tilskiftet sig af Peder Gyldenstjerne til Thim. Det havde sikkert været kongens mening, at denne gård skulde lægges til livgedinget, til hvilket den hørte i årene nærmest efter 1588. Men bindende aftaler var ikke truffet, og juridisk set var derfor rådet og formynderregeringen i deres gode ret, da de, medens striden med dronningen var hedest, på en yderst smålig måde lod hende føle deres magt ved 1594 at fratage hende Bønnet og oprette et nyt lille selvstændigt len af dette gods og den 1590 købte Tor-kildstrupgård. Selvfølgelig måtte dette nålestik virke ret irriterende, og dronningen beklagede sig også bittert herover, men foreløbig til ingen nytte. Næppe var imidlertid Kristian IV bleven kronet, førend han tilbagegav moderen Bønnet, „efterdi vi vel kunne eragte, for hvad synderlig årsags skyld vor kære hr. fader lod sig være anliggende forskrevne gods sig at tilforhandle²⁾“.

Senere udvidedes livgedinget noget ved, at det lolland-falsterske bondegods, der i resten af dronningens levetid ved mageskifte kom i kronens besiddelse, lagdes hertil. De to store ejendomme Korselitse og Skørringe, hvis tilliggende på Falster tilsammen udgjorde noget

¹⁾ Se beregningen i Kgl. ægteskabssager 19., hvor følgende taxt er fulgt: 1 td. hvede 2 dlr., 1 td. rug (36 tdr. i læsten) 1, 1 td. byg (48 tdr. i læsten) 1, 1 td. havre $\frac{1}{2}$, 1 td. ærter 1, 1 td. smør 12, 1 ko 3, 1 svin 2, 1 får el. lam 1 mk., 1 gås 4 sk., 1 høne 4 hvid og 1 td. ål 6 dlr.

²⁾ Kronens Skøder I, 294–95; Erslev, Aktst. t. Rigsraadet etc. Hist. I, 70–71; III, 472.

over 100 gårde, og hvis erhvervelse 1603—04 dannede slutstenen på kronens næsten absolute eneherredømme over denne ø, blev derimod bortforpagtede til hende på livstid mod en årlig afgift af 2500 dlr.¹⁾ Af større interesse end de små udvidelser, dronningens godser fik ved disse mageskifter, er det, at hun 1621 gjorde forsøg på at få Haldsted kloster ombyttet med Maribos gods på Lolland-Falster. Der blev i den anledning foretaget en besigtelse af de to len, som dog uheldigvis kun er i behold for Maribos vedkommende; det vilde ellers have været interessant at få lidt nærmere oplysninger om Haldsted ladegård og dens avl, så meget mere som det hedder: „Forfares af regnskaberne en god grødefuld jord at være til klostret, som årligen fast alle tider haver givet rundeligen efter sæden“. Om forholdet mellem de to godskomplexers indkomst kom synsmændene til det resultat, at Maribo kloster gav 72½ slettedlr. mere om året, ligesom der også kunde sås et par tdr. korn mere. Men til gengæld foldede kornet bedre på Haldsted, og dets bygninger var ikke så kostbare at holde vedlige som det langt større anlæg ved Maribo. Da der i det hele haves så få ældre efterretninger om Haldsted kloster, det nuværende Juellinge, anføres her et uddrag af besigtelsens meget summariske bygningsbeskrivelse. Gården består af tre grundmurede huse og kirken den fjerde, hedder det; det søndre er „et skønt nyt hus for 30 år siden ungefær først opbyggt, to lofter højt“, de andre er gamle dog meste parten ny „afflyet“, men bygfældige på taget. I ladegården var et passeligt grundmuret hus

¹⁾ Kronens Skoder I, 340—41, 47. Christian IV's egenhænd. Breve I, 18. Det efter 1588 tilmageskiftede bondegods anføres under sine gamle ejeres navn i Nykøbing lensregnskab for 1640/41.

til en kornlade og en anden „mellem træ opmuret“, der dog var noget gammel; desuden endnu en lade, fæhuse og stalde „af træ ophuggen og med ler slagen“, alle passelig vel ved magt. Uvist hvorfor kom mageskiftet ikke i stand, og 1623 lagdes Maribo under Sorø¹⁾.

Som alt omtalt bestod livgedinget af tre store len, af hvilke dog Nykøbing fra 1592 var forenet med Ålholm, hvis lensmand til tider også havde Haldsted under sig. På Nykøbing fandtes der så kun en skriver, der så meget lettere kunde bestride forretningerne, som dronningen fra 1594 regelmæssig selv holdt hus på slottet, der i de foregående år var bleven ombygget og betydelig udvidet af den fra Meklenborg indforskrevne bygmester Filip Brandin. Slottet blev som bekendt nedrevet i det 18. århundrede, og kun ubetydelige rester af det er endnu bevarede, derimod gemmer Nykøbing kirke endnu flere minder om dronning Sofie, først og fremmest hendes desværre stærkt overmalede anetavle²⁾.

Med lenene foregik der strax den gennemgribende forandring, at medens Ålholm og Haldsted hidtil havde været afgiftslen, blev de nu ligesom Nykøbing regnskabslen, således at lensmanden fik en fast årlig lønning dels

¹⁾ Indkomne breve til Danske kancelli 1621^{12/5}. Derimod foretoges vistnok 1622 et mageskifte mellem noget af Ålholms og Maribos gods, over hvilket et par små jordebøger ligger ved samme sag. Jfr. Sm. Tegn. 1622^{22/5}. M. h. t. Haldsted kls bygninger kan mærkes, at lensmanden Kristoffer Rosengård 1588^{26/7} fik befaling til at gøre den påbegyndte bygning færdig, ligesom dronningen 1589^{26/4} tilskrev ham, at hun havde sluttet kontrakt med Hans von Andorp om et nyt hus paa klostret, hvorfor bønderne skulde hjælpe med at rydde grunden (F. og Sm. Tegn.).

²⁾ Om slottets ombygning se Friis, Bidr. t. dansk Kunsthist. S. 126 ff.

i rede penge, dels i naturalier (genant). På de to førstnævnte slotte kom der nye folk, på Nykøbing blev derimod foreløbig den gamle lensmand, Niels Friis, siddende på de samme vilkår som tilforn; bl. a. havde han avlen fra ladegården, hvad der senere gav stødet til hans afskedigelse. Thi 1592 lod dronningen ham vide, at hun ikke kunde undvære ladegården fra slottet, og, fortsatte hun, „efterdi vi vel kan eragte, at dersom Du forskrevne ladegård mister, skulde Du og være tilfreds at afstå lenet, og Du heller vilde Dig forbedre end forringe; da for sådan lejligheds skyld er vi nådigst med Dig tilfreds og Dig fra for^{ne} slot og len Nykøbing ville forløve“. At nåden har været så overvættens stor, turde vel være tvivlsomt ¹⁾. Tilsyneladende var hendes lensmænds stilling så noget nær den samme som de kongeliges; i virkeligheden var de dog ulige mere bundne, og dronningens stadige indgriben selv i rene småting måtte uvilkårlig give dem et præg af godsforvaltere eller fogeder. Deres lensbrev indeholdt vel nok de sædvanlige bestemmelser om, at bønderne skulde holdes ved lov og ret, skovene ikke forhugges osv., men desuden pålagdes det dem at føre tilsyn med avlen, ladegården og humlehaven, ligesom deres ret til at jage og fiske på det nøjeste blev afgrændset ²⁾. Og foruden det egentlige lensbrev udfærdigedes der stundom en instrux, som vel at mærke ikke angik lensmandens bestilling som embedsmand, men udelukkende tog sigte på ladegårdens avl og nøje angav, hvormange lam der skulde købes til dronningen, hvormange øxne der skulde sendes hende, hvor-

¹⁾ Kopibog o. danske miss. 1590—92. 1592 ²⁰/₂.

²⁾ Se f. ex. Kristoffer Rosengårds og Frederik Hobes lensbreve af 1588 ²⁵/₇ bl. a. i Dokum. vedr. livged.

mange tdr. trækul der skulde brændes, og hvormeget hørfrø der årlig skulde sås¹⁾. Foruden i kongens rentekammer revideredes deres regnskaber af hendes rentemester Johan Oberberg, og hun passede på som en smed, at ikke grisene og gæssene fik for meget korn, eller man glemte at føre disses fjer og fedt til indtægt. Man skulde også snarere tro, at talen var om en ladefoged end om en adelig lensmand, når dronningen under et af sine ophold i Meklenborg anmodede Anders Dresselberg på Álholm om næst efter at fortælle hende noget om kongen og berette, hvorledes det stod til med sundheden i lenet, at lade hende vide, om kornet var kommen godt og tørt ind, om han havde opstaldet øxne nok og haft tilstrækkelig mange oldensvin på skoven samt forhøre, hvorledes det gik med studene på Haldsted kloster²⁾.

En af hovedegenskaberne ved hendes styrelse: Sparsommelighed ofte dreven helt ud til grænsen af gærrighed lægger sig jævnlig for dagen i hendes forhold til lensmændene. Når hun tillader en af dem at anskaffe noget nyt køkkentøj, tilføjes det forsigtig i brevet, „dog ikke mere, end det er nødvendigt“, og når lensmændene på Haldsted og Álholm kort efter hendes tiltrædelse fik lov til at få levende dyr i stedet for de øxne-, fåre- og lammekroppe, der var tillagt dem i genant, opnåede de kun denne begunstigeelse mod til gengæld at holde slottene frit med lys og talg³⁾.

Betegnende er følgende skrivelser til Knud Urne på

¹⁾ Se f. ex. memorial til Knud Urne fra 1597 i Dokum. vedr. livged.

²⁾ Kopibog o. tyske miss. 1603 ⁸/₁₀.

³⁾ Kopibog o. ty. miss. 1614 ²⁹/₉; Tegn. o. Registre 1588—89, 1588 ²⁰/₉, ¹/₁₀.

Haldsted: „Efter at vi af Dit lensregnskab ser, at der af de 6 køer, som vi nådigst haver undt Dig til Din husholdning, er bleven tillagt noget ungt fæ, så ville og befale vi Dig hermed nådigst, at Du med det første sælger dette unge fæ og fremtidig fører os det til regning. Men de sex køer ville vi atter nådigst, at Du må beholde“. Få måneder efter bestemte dronningen sig imidlertid til kun at have stude og ungkreaturer på Haldsted, og Knud Urne fik derfor tillæget forærende, „dog så at Du skal have og holde dette tillæg på Dine egne godser og ej på Haldsted, men de sex køer skal Du holde på Haldsted“¹⁾. Sikkert har den før nævnte Anders Dresselberg handlet klogt, da han udbad sig en skriftlig tilladelse til — som dronningen flere år tilforn havde befalet — at lade det røde, mølædte klæde, hvormed lensmandens stue på Ålholm var draget, uddele til de fattige peblinge i Nysted²⁾.

Det kunde se ud, som livgedingets tilstand ikke har været den bedste, da dronningen overtog det; i hvert fald var der nok at tage hånd i hanke med og fuld af virkelyst kastede hun sig over sin nye opgave. Hun har været en praktisk anlagt natur med stærkt udviklet økonomisk sands, ikke blot passivt, men også aktivt, således at hun forstod at lade pengene formere sig — allerede i sine første enkeår har hun ret store pengetransaktioner med forskellige danske adelsmænd — tillige gennemtrængt af en stærk bevidsthed om sin myndighed og uden smålig ængstelse for at bruge den fuldtud, selv om det just ej ubetinget blev til hendes undersatters både. Intet under, at hun derfor var fast bestemt på at bringe

¹⁾ Kopibog o. ty. miss. 1598 ²⁷/₅, ²⁸/₉.

²⁾ Kopibog o. ty. miss. 1604 ²⁶/₂.

det mest mulige ud af den fede og frugtbare jord, hvis herre hun var bleven. Hvorledes kunde dette nu bedst ske? Livgedinget sondrede sig naturlig i to store hovedgrupper: Bondegodset og kronens egne ladegårde. Indtægten af den første kunde vanskelig eller omtrent umulig bringes op over det engang givne, dertil var den vigtigste faktor, landgilden, af en altfor konstant art. Ikke således, at den ikke måtte eller kunde forøges, der haves jo eksempler på det modsatte og ikke så få endda. Men den havde allerede flere steder nået en højde, som vanskelig lod sig overskride, og der var ikke få tilfælde, hvor den måtte nedsættes, dels for enkelte år, når det faldt ind med misvæxt, eller andre ulykker ramte bonden, dels en gang for alle. Der var utvivlsomt mange bønder, om hvem det uden overdrivelse kunde siges, at når de havde udgivet deres landgilde, „skulde de ikke have meget tilbage deres hus med at opholde“¹⁾. På grund af tidens fuldstændige ukendskab til alt rationelt skovbrug kunde heller ikke en så god indtægtskilde som skovene, der navnlig på Falster havde en betydelig udstrækning, gøres mere indbringende. De leverede vel nok tømmer til eget brug, men ikke til forhandling, var så noget nær kun til for jagtens og svinenes skyld. Den godsejer, der ønskede et forøget udbytte, så sig derfor udelukkende henvist til ladegårdene; løsnet havde alt længe været at skaffe dem så stort tilliggende og bringe dem i så god drift som vel mulig.

Foruden ladegårdene, der hørte til hovedslottene samt til Øens len, nu Ulriksholm på Lolland, fandtes der paa Falster forskellige større gårde, der ikke dreves

¹⁾ Tegn. o. Regn. 1588—89, 1588 ²²/₉.

direkte under slottet, hvis egentlige avlsgård var den i Nykøbing landsogn liggende Nørre ladegård, det nuværende Vestensborg. Der var den nu forsvundne Sønder ladegård, som til tider synes at have været overladt til lensmanden, der var Bønnet, som både før 1594 og efter 1596 var bortforpagtet for et år ad gangen til en årlig afgift af 300 dlr. Desuden Stadagergård eller Sofienholm (nu Vennerslund), som styredes af en foged, og Gedsergård, der ligeledes var bortforpagtet. Endelig Sørup, som oprindeligt havde været et selvstændigt len, men 1568 var bleven lagt under Nykøbing og nu degraderedes til en større bondegård. I det mindste fik lensmanden befaling til at nedbryde det bygfældige hus og lade det opføre halvt så stort, så at det kunde blive en god bondebygning¹⁾.

Det var især i de første par år af sin enkestand, at dronningen var ivrig efter at bringe det forsømte på fode og lægge nyt land under ploven, og næppe var kongens jordefærd endt, førend der udgik den ene skrivelse herom efter den anden til hendes lensmænd. Frederik Hobe fik befaling til at lade Álholm ladegårds marker rydde og rense for tjørn og andet ukrudt, så de kunde blive god engbund eller agerland, nye enghaver og vænger indtoges til gården, ligesom de ældre marker blev indgrøftede og hegnede med gode stengærder, som bønderne skulde rense en gang om året og i det hele holde ved god magt. Lignende stengærder opførtes om Nykøbing ladegårds marker, de er et vidnesbyrd om, at herregårdsjordens udskillelse af fællesskabet med bonde-

¹⁾ Bønnet: Registre 1590—92, 1590 ²⁶/₃; Gedsergård: Stds. 1588 ²²/₃; Sørup: Stds. 1591 ²⁶/₃, jvfr. 1588 ²⁹/₃.

jorden nu var definitivt afgjort ¹⁾. Tæt ved Álholm ved landsbyen Stubberup (Herridslev sogn) lå den gang en sø, som dronningen i begyndelsen af 90erne lod udtørre og tilså tilligemed en rimeligvis nærliggende mose, Lange-mose; det indvundne areal lå dog for langt borte fra ladegården, hvorfor det senere bortfæstedes til bønderne ²⁾. Også dem synes hun at have opmuntret til at tage fat på de udyrkede jorders kultivering, således tillodes det bønderne i Stokkemarke sogn og kort efter bønderne i Nørre- og Sønderherred, der havde fæstet nogle øde jorder og nymarkejorder til deres gårde, at beholde dem i deres levetid, ligesom efterfølgerne måtte beholde dem sammen med gårdene „under et fæstning“ ³⁾.

Dronningen slog sig dog ikke til tåls med det land, hun kunde vinde ved rydning og udtørring; også på anden og ulige mindre tiltalende vis udvidede hun sine hovmarker, nemlig ved den i Tyskland og hertugdømmerne ret almindelige fremgangsmåde at nedlægge eller, som det i hendes kancellistil brutalt hedder, at ødelægge bøndergårde og drive deres tilliggende sammen med ladegården. Æren for at have indført dette i Danmark tilkommer dog ikke hende, det var allerede kendt tilforn. Professor Fridericia anfører nogle eksempler på inddragning af bondejord under herregårdsmarkerne ældre end 1588, som kan suppleres med et par tilfælde hentede fra de bind af „Kancelliets Brevbøger“, der er udkommet efter hans grundlæggende afhandling „Historisk-statistiske Undersøgelser over Danmarks Landboforhold

¹⁾ Tegn. o. Reg. 1588—89, 1588 ^{13/9}, ^{19/9}, 89 ^{22/9}.

²⁾ Kopib. o. da. miss. 1591 ^{21/9}. Ty. miss. 1596 ^{29/12}.

³⁾ Tegn. o. Reg. 1589 ^{1/6}, ^{20/6}. For de øde jorder bortfaldt naturligvis begunstigheden, når nogen vilde overtage dem.

i det 17. Aarhundrede¹⁾). Således får en kgl. enspænder Søren Glad, der var bleven forlenet med Valsøgård, hvis avl var meget ringe, en gård i Valsø by, som bonden må rømme, og Køne Quitzov, der af den samme enspænder havde købt en gård i Jylland, som han vilde bruge som avlsgård, tillodes det at lægge en bondegård ind under den²⁾). Som et tydeligt tegn på den retning, udviklingen var ved at slå ind på, fortjener det også at anføres, at Frederik II i det gavebrev, hvorved han (1571) skænkede en betydelig mængde af Roskilde domkapitels gods til universitetet, opstillede den fordring, at professorerne ikke måtte indrette avlsgårde på godset, men skulde besætte det med bønder³⁾). Banebryder har dronningen altså ikke været, men der er ingen tvivl om, at hun af sit ganske hjerte har bifaldet denne måde at vinde land på og muligvis ved sit eksempel givet udviklingen et stød fremad — hvis det ellers gjordes nødvendig. Typisk er nedlæggelsen af Rudbjerg ved Haldsted kloster. Dronningen havde forfaret, hedder det i en skrivelse til lensmanden, at avlen til klostret var meget ringe, „og vi gjerne den noget større ville have, hvilket ikke lettelig kan ske, uden vi ødelægger en by ved klostret, som kaldes Rudbjerg“; han skulde derfor udvise de 4 af kronens tjenere, der boede der, og lægge jorden under klostret. Bønderne bad mindelig om at beholde deres gårde nogle år endnu eller i det mindste høsten over, men dette kunde ikke tillades, da avlen skulde forbedres „med det første“; som en slags skadeserstatning

¹⁾ Hist. Tidsskr. 6. R. II, 550—51.

²⁾ 1574 $\frac{3}{8}$, 79 $\frac{24}{4}$; 1577 $\frac{1}{8}$ udlægges en gårds jord i Flynderup til eng for hospitalet i Helsingør.

³⁾ Kronens Skoder I, 128.

skulde lensmanden give dem de første ledige gårde uden indfæstning, noget der var fast regel, når en af kronens fæstere blev opsagt fra sin gård, men hvorom der karakteristisk nok aldeles ikke havde været tale i det første brev¹⁾. Hvormange gårde dronningen i alt har nedlagt, kan uheldigvis ikke afgøres. Foruden de fire mænd fra Rudbjerg omtaler hendes kopibøger kun et par tilfælde; 1588 nedlægges en gård til fordel for Ålholm og 1590 2 gårde i „Huegelstrup“ for at skaffe Bønnet større avl, da den var meget ringe. Endvidere fik præsterne på Askø, Fæmø, Fejø og Bogø løfte på, at når en gård blev ledig på øen, skulde den lægges til præstegårdene²⁾. Sandsynligvis skyldes det dog kun den ufuldstændige stand, hvori kopibøgerne er bevarede, at nedlæggelserne ikke fremtræder i større omfang, og utænkeligt er det jo heller ikke, at dronningen har forhandlet mundtlig om sagen med vedkommende lensmand, uden at der er bleven udstedt nogen skriftlig befaling herom; ejendommeligt er det i hvert fald, at alle de nedlæggelser, der omtales i brevbøgerne, stammer fra tiden, før hun tog fast ophold på livgedinget. Og det støtter denne antagelse, naar det i matriklen fra 1661—62 meddeles, at hun har ladet landsbyen Busseby på Falster nedbryde³⁾. Desuden omtales i Nykøbings lensregnskab fra 1641—42, at der i Korselitse og Bellinge er bleven afbrudt henholdsvis 5 og 2 gårde, som er henlagte til hovedgårdene af samme navn, samt at Nørre ladegårds

¹⁾ Tegn. o. Reg. 1589 $\frac{10}{3}$, $\frac{4}{3}$, $\frac{1}{6}$. Muligvis er det af denne grund, at Krist. Rosengård 1589 $\frac{21}{7}$ fik befaling til af antage 4 tærskere udover de i lensbrevet angivne, da avlen var meget forbedret.

²⁾ Tegn. o. Reg. 1588 $\frac{20}{3}$, 90 $\frac{4}{6}$, 91 $\frac{3}{3}$.

³⁾ Hist. Tidsskr. 6. R. II, 553 anm. 1.

tilliggende er bleven forøget med en gård i Ravnstrup by. Når disse nedlæggelser har fundet sted, oplyser regnskabet dog ikke, kun for Bellinges vedkommende siges, at det er sket „for nogle år siden“. I Haldsted og Alholm len synes der efter regnskaberne ikke at være bleven nedlagt andre gårde end de tidligere omtalte. Derimod har adelen været meget ivrig; forud for 1642 er i Ålholm len 20—30 gårde samt en hel landsby (Gjedstofte), i Haldsted len 36 gårde bleven afbrudte og deres jord lagt under herregårdene¹⁾.

Det større areal måtte jo have en forøget avl til følge, så meget mere som dronningen fra Meklenborg og Holsten havde god lejlighed til at faa brugeligt sædekorn, og at hun allerede 1591 gav befaling til at købe en eller to gårde i Nakskov til kornmagasin. tyder jo også på forholdsvis velstand. Kornet solgtes til stor-købmænd fra København eller Lybæk, der stundom forud-købte hele beholdningen, i hvilken landgildekornet dog spillede langt den største rolle. Det siger sig selv, at kontrakterne var ret fordelagtige for dronningen, men stundom var det dog nærved at gå galt. Om en af sine lybske handelsforbindelser, Gertrud Rosenow, havde hun således fået at vide, at hun var så betynget med gæld, at der næppe var håb om, at hun kunde få sine penge. Den gamle statholder Henrik Rantzau fik derfor i kom-

¹⁾ Lensregnsk. fra 1641—42 (de ældste efter dronningens død). Oplysningerne om de nedlagte gårde findes i afkortningsregistret for bispetiende og landgilde. I Ålholm len nævnes 21 gårde samt på tre steder „nogen gårde“, efter tiendens størrelse i alt sandsynligvis 6—7 stykker; i det ene tilfælde er jorden lagt under slottet. — Af Haldsted lens 36 gårde tager Fru Øllegård Pentz, en af dronningens tidligere jomfruer, de 12 til sin nye herregård Fredsholm.

mission i al hemmelighed at undersøge hendes kår, „om vi med lempe kunne komme til vor betaling, efterdi vi ikke gerne så hendes ulykke“; han syntes at have haft held med sig, thi nogle måneder efter betalte Gertrud omtrent 4000 dlr., sikkert til megen ærgrelse for de øvrige kreditorer¹⁾. Forøvrig holdt dronningen takket være sine udenlandske forbindelser lensmændene godt à jour med høstudsigterne og priserne i Tyskland, ligesom hun også sørgede for at gøre store indkøb af varer som humle o. l., når priserne var særlig lave, selv om hun havde mer end tilstrækkelig store beholdninger liggende.

Korndyrkningen var dog lidet produktiv og desuden i højeste grad slumpelykken underkastet. „I almindelige år høstede man ikke over 2—3 fold, i særlig gunstige år et par fold mere, men i ugunstige år, der hyppig indtraf, mindre, stundom ikke en gang udsæden“²⁾. Selv her i Danmarks fedeste og bedste egne kunde denne sidste eventualitet indtræffe. Således rantes Nykøbing len 1589 af en haglskade så voldsom, at flere bønder ikke en gang fik udsæden igen, og allerede det næste år måtte lensmanden indberette, at bønderne på Falster og Småøerne „ikke haver bekommet så meget byg igen, som de haver såt, en part aldeles intet“, og armoden var så stor, at skulde landgilden indkræves, blev der ikke mange bønder tilbage på gårdene. Ikke synderlig bedre må det på denne tid have stået til på Lolland, da lensmanden på Haldsted kloster fik ordre til at indkøbe sædekorn til bønderne, som både manglede byg og havre.

¹⁾ Danske miss. 1590 ²⁴/₂. Registre 1590 ⁴/₆.

²⁾ Christensen-Hørsholm, Agrarhist. Studier I, 32.

Ulige mere pålidelig var kvægavlen, og studedefdingen havde da også dronningens varmeste interesse. Allerede i den første sommer af sin enkestand begyndte hun på de bestillinger af staldøxne hos forskellige adelsmænd, der gentager sig næsten hvert eneste år og ofte når en betydelig højde. Det første år er det kun 88, i 1589 er det steget til 192, og 1591 købes der ikke mindre end 200 stykker til Ålholm og 100 til Haldsted. Dyrene bestilles regelmæssig i juni—juli måned og skal leveres til september. Stundom købes de af hendes bønder, der da ej måtte sælge til andre, før hun havde forsynet sig tilstrækkelig. I Begyndelsen af sin enkestand synes hun tillige at have benyttet sig af sin dobbeltstilling som enkedronning og regerende dronning til at komplettere sine besætninger på en for hende meget behagelig måde. Da hun således manglede malkekøer på Haldsted, beordrede hun lensmanden på Skanderborg, hvor hun vidste, der var „flux unge køer“, til at sende hende 24 af „de bedste og smukkeste malkekøer, som der udi ladegården findes“¹⁾. Også opdræt lagde hun sig efter og flyttede af hjertens lyst rundt med stude og kalve fra den ene gård til den anden, hvor der nu var bedst plads, ja stundom måtte dyrene endogså over til hendes gårde i Holsten, når der ikke var staldrum nok på livgedinget. I efteråret 1590 var der således for meget ungt fæ på Ålholm, hvorfor lensmanden skulde sende 40 stude- og kviekalve til Stadager for at skaffe plads til staldøxne; besætningen på Stadager skulde sælges, for at det nye kvæg kunde blive indstaldet, og dette må have været af en særlig god race, thi da Niels Friis meddelte dronningen,

¹⁾ Tegn. 1588—92, 1588 ¹/₁₀.

at priserne var meget lave, og at der desuden var „smukt ungt fæ“ derimellem, lod hun ham vide, at det dog skulde blive ved den gamle besked „af den årsag, at det som Du igen bekommer, er af det store slags fæ“. Det var åbenbart med en vis med taknemlighed parret stolthed, at dronningen 1611 påbød at lade hugge en ny kostald på 32 bindinger til Ålholm, „da vor kvægavl ved guds velsignelse har formeret sig fra år til år, hvorfor den almægtige billigvis skal have lov og tak“.

For fedestalden glemte hun ikke mejeriet, om end det naturligvis stod i anden række. I 1591 antages der en mejerske til Stadager, „at hun der vore kører udi befaling kan bekomme“, som det hedder med den sædvanlige højtidelige kancelliformular, ligesom de Stadager kører var bønder og mejersken en højbåren lensmand. Bønnet, hvor dronningen havde 50 gode malkekøer, overlodes 1597 til en „Marricke“, efter navnet at dømme en Hollænder, der vel sagtens skrev sig fra de på Sydfalster bosatte Hollændere. I det hele har disse øjensynlig været søgte til denne bestilling. Da det på Nykøbing ladegård kom for dagen, at mejersken var utro og også ellers „forholdt sig ilde og befletter sig på allehånde letfærdighed“, og da fogeden, som dronningen nok tænkte sig, hverken på „Butte“ (Botø) eller andetsteds havde kunnet få en ny, anmodede hun lensmanden om gennem en ven i København at forhøre sig om en „god, from, ærlig kvinde“ fra Amager.

Det var dog ikke blot avlingens forøgelse, der lå dronningen på sinde; i enhver henseende var hun ivrig efter at gøre sig sit livgeding så frugtbringende som mulig. Der blev anlagt fole- og stodhaver ved de forskellige slotte samt i Vignæs sogn, den brede landtunge,

der fra det nordøstlige Lolland skyder sig ud i havet, hvor bønderne blev tilsagte til at omgrave og indgrøfte en birkeskov¹⁾. Møllerne rundt omkring i lenene blev istandsatte eller flyttede og nye opførtes, som ved Nykøbing, hvor hun sluttede kontrakt med et mekanisk geni af en møller, der lovede hende at bygge en mølle „så konsterig og vel, at vi dertil skal have en gefallen“, og da hun nærrede tvivl om resultatet, erklærede at ville gøre arbejdet for intet, hvis den ej blev efter ønske²⁾. Sin jagtret hævdede hun strængt. Forordningen af 7. decbr. 1596, der meget indtrængende og alvorlig forbød adelen at jage storvildt i kronens skove og enemærker, er udstedt, fordi hun havde beklaget sig over dette indgreb i hendes rettigheder, hvilket „kan eragtes og regnes at ske af nogen synderlig forsæt og trodsighed“, og hun lod ikke en lensmand gå fri for skarp tilrettevisning, når hans skytte havde skudt et stykke vildt på hendes grund. Bønderne i Haldsted len forbød hun at jage efter ænder og ællinger, hvorved „de ødelægger meget fugl om året“, og såvel af hensyn til vildtet som fåreflokkene skulde de enten holde deres store hunde bundne eller lade deres forben afhugge. Mod deres ødelæggelser af skovene skred hun ind ved at påbyde, at de kun måtte hugge efter skovfogdernes anvisning³⁾. I højere grad end jagten synes det dog, som om fiskeriet har ligget hende på hjerte. Allerede i efteråret 1588 sendte hun en digemester over til Falster for at forfare, om der var noget sted, som egnede sig til diger og fiskedamme, ligesom hun antog en mand til

1) Tegn. o. Reg. 1588 ¹⁶/₁₂, 89 ¹⁵/₅, Danske miss. 91 ¹⁰/₁₁.

2) Danske miss. 1590 ²/₁₁ o. a.

3) Tegn. o. Reg. 1588 ¹/₁₀, 89 ²⁶/₆, Ty. miss. 1600 ³/₃.

at rense de gamle damme, i hvilke der skulde sættes fisk til foråret. Et par år senere skrev hun til lensmanden Niels Friis på Nykøbing, at han skulde lade undersøge, om „der noget sted på landet er, at stranden løber op, at den udi fremtiden kunde dæmme(s) og gøre(s) der ferske søer af“. Det næste år fik han befaling til at indrette flere nye damme og fiskeparker, ligesom både han og Kristoffer Rosengård på Haldsted måtte gøre store indkøb af krebs i Rostock, en gang 20, en anden gang 30 skok¹⁾. Også havevæsenet interesserede hende, der anlagdes haver ved slottene, og idet mindste ved Nykøbing var der ansat en uddannet gartner til at passe rosengården, som haven her kaldtes. Han fik en ret anseelig løn, 40 dlr. foruden de sædvanlige tillæg, og fra haveelskende adelsmænd søgte hun at skaffe ham urter og blomster. At hun har tillagt frugtavl en betydning, fremgår noksom af, at mølleren ved Stadagergård fritoges for sin landgilde mod at passe abbildhaven²⁾. Foretagsom og fuld af virketrang havde hun sine tanker henvendt på småt som stort, ja om det så var rotterne og musene, gik de ikke ram forbi. I 1591 blev der nemlig antaget en rotte- og musefanger, „som skal fordrive alle de rotter og mus, som på vort livgedingslot Nykøbing er såvel som på vore gårde herudi vort land Falster“. Store sager fik denne Danmarks første kammerjæger

¹⁾ Tegn. o. Reg. 1588 ¹³/₁₁, Danske miss. 90 ²³/₉, 91 ⁸/₉, ²⁶/₁₂. Stundom bortforpagtes fiskeriet for ret betydelige summer til lensmændene. Jørgen Grubbe på Haldsted giver således hele 100 rdlr. for fiskeriet i en enkelt sø. Se kvitteringer fra 1621 ff. i „Kvitteringer 1606—26“.

²⁾ Danske miss. 1591 ¹³/₈, ²²/₉. Registre 1590 ⁴/₆. Tegn. o. Reg. 1589 ²/₉, 97 ¹³/₃. Skrivelse til Karl Bryske, Peder Mundt og Ditlev Holk om at give hendes gartner urter og andet.

dog ikke for sit brydsomme hverv, kun 3 daler om året samt frit underhold, når han var „på jagt“¹⁾.

Den halve eller hele snes nedlagte gårde blev ikke den eneste uheldige følge, dronningens iver efter at drive sit landbrug i vejret fik for Lolland-Falsters bønder. Det øgede areal og den mere intensive drift krævede selvfølgelig en større arbejdsstyrke, og denne måtte bønderne levere. For avlingens skyld kunde hun ikke miste nogen af de bønder, der lå til livgedingshusene, erklærede hun landsdommeren på hans anmodning om erstatning for Krønge birk, der uden vederlag var bleven fraskiftet embedet²⁾. Thi folkeholdet var ikke stort på dronningens gårde. Efter en tilfældig opbevaret fortegnelse fandtes der foruden fogederne 1 mejerske, 2 piger, 3 arbejdskarle og 1 røgter på Stadagergård, 1 mejerske, 1 pige og 2 karle på Nørre ladegård og 1 karl på Sønderladegård, ligesom man af lensbrevene ser, at der holdtes tærskere på Álholm og Haldsted, hvis antal senere forøgedes³⁾. Hovedbyrden kom naturligvis til at hvile på ugedagsbønderne, der boede i det sogn, hvor avlsgården lå. Som påvist af professor Fridericia i hans ovenfor omtalte afhandling, finder der navnlig i det 17. århundrede en større tilvæxt sted af adelens ugedagsbønder, og noget ganske lignende kan iagttages for livgedingets vedkommende. Bedst lader dette forhold sig undersøge på Falster, thi da kronen ejede så godt som alt bondegods på øen, kan bøndernes overgang fra almindelige fæstere til ugedagstjenere med stor sikkerhed aflæses af mandtallene over ekstraskatterne. Efter disse har deres antal været:

¹⁾ Danske miss. 1591 ¹²/₈.

²⁾ Danske miss. 1590 ¹⁶/₆.

³⁾ Dokum. vedr. livgedinget.

	1610	1611	1612
I Klodskov	19	19	21
- Skørringe	11	11	11
- Korselitse	8	8	8
- Botø	10	10	10
- Sundby		16	16
- Falkerslev			7
- Dalby			1

Fra 1610 til 1612 er deres tal således steget fra 48 til 74, på hvilken højde det senere i det hele og store holdt sig.

Men samtidig fik både kronens fæstere og de jordegne bønder en skæbnesvanger udvidelse af deres hoveri. I september 1588, den måned, hvor overhovedet alt sættes i ny skik, fik Ålholms bønder i Fuglse herred følgende skrivelse: „Vider, at eftersom vi er til sinds at ville avlen, (som) til vort slot Ålholm liggendes er, lade forbedre og gøre større, end den her til dags haver været, og vi forfarer, det skal være disse omliggendes byer besværligt den at drive og udføre, da beder vi Eder alle og hver særdeles strængeligen byder og befaler at rette Eder herefter, når Eder tilsigendes vorder, at i da med Eders plove og harver (giver møde) og her avlen tilhjelper at pløje og harve med andre vore bønder og tjenere, sammeledes at I og retter Eder efter med Eders heste og vogne at komme og gødning udage og udføre, når I derom tilsigendes vorder“¹⁾. En nogenlunde lignende befaling udgik det følgende år til kronens bønder „såvel jordegne som skattebønder“ i Haldsted og Ravensborg len. Motiveringen var ganske den samme.

¹⁾ Tegn. o. Reg. 1588 18/9.

Dronningen havde erfaret, at det faldt klostrets ugedagsbønder besværligt at drive den forøgede avl, hun havde derfor fundet det rettest, at de øvrige gav en håndsrækning med, „eftersom andetsteds herudi riget for kronens gårde og slotte er sædvanligt“, og befalede dem nu efter tilsigelse at give møde med deres heste og vogne, plove og harver at høste samme avl og hjælpe den i og af jorden¹⁾.

Der er ingen tvivl om, at for ugedagsbønderne kunde det være meget behageligt, at en del af byrden væltedes over på de fjærnere boende, læsset blev sikkert stort nok endda. Bondestanden i sin helhed havde dog ingen grund til at glæde sig, allermindst da hoveriet her fremtræder i sin mest uhyggelige skikkelse. Det må antages, at denne byrde for krongodsernes vedkommende har været ordnet på samme måde som på herregårdene, hvor hoveriet havde været bestemt fastsat i jordebogen, således at bonden på forhånd vidste, hvormeget arbejde han var pligtig til at yde sit herskab. Men ved formlen: „når Eder tilsigendes vorder“, var døren slået op for det ubestemte hoveri, aldrig kunde man nu vide sig sikker. Det var ikke blot det egentlige avlingshoveri, der blev mere trykkende, også småhoveriet som høerspinding og vandbæring på ladegården voxede eller indførtes fra nyt. Til bønderne i tre sogne i Lollands Nørreherred uddeltes der således blår og hør til spind, uagtet de havde vægret sig ved at udføre dette arbejde²⁾. Det skortede da

¹⁾ Tegn. o. Reg. 1589 ²¹/₆.

²⁾ Ty. miss. 1599 ²³/₁₁. 1608 ¹⁹/₇ fik hovbønderne på Haldsted tilladelse til at grave en brønd i borggården, for at de kunde slippe for den daglige hovtjeneste med at bære vand til køgers og bryggers.

heller ikke på klager over det nye arbejde og ansøgninger om lettelser. Kronens tjenere i Hunseby, 12 i tallet, besværede sig således 1597 over, at de var hårdere beklemt med ægter og arbejde end tilforn, idet de nu skulde gøre hovning og høstarbejde til Øens ladegård, for hvilket de tidligere havde været fri; forhen havde de nemlig ej haft andet arbejde end 1 dag aage at mæg med to vogne, at harve til rug 1 dag med to harver samt at stille to karle til høstarbejde i én dag. Desuden var de nu såre hårdt besat med langægter både til Nykøbing og til Haldsted, hvorfor de bad om nogen forlindring. Dronningen svarede, at hun vilde have lejlighed i agt, når der kom en ny lensmand, men der forlyder intet om, at bønderne fik lempeligere kår¹⁾. Ikke bedre gik det kronens 16 bønder i Vejlby. De havde 1615 beklaget sig over, at de var mere fortrykte med hoveri end de andre bønder, og at arbejdet faldt dem yderlig besværligt, da de boede tre mil fra slottet og først blev tilsagte aftenen forud. De ansøgte derfor om at få hoveriet afløst med en pengeafgift, men opnåede kun et løfte om at blive tilsagte mere betids. Tre år efter indgav de imidlertid et nyt bønsskrift, der omstændelig gør rede for deres kår. Foruden at landgilden var meget høj i forhold til gårdenes størrelse, var hoverit bleven mere og mere trykkende. Det gamle hoveri var, hedder det, to bud (karle) at binde neg, to dage at skibe korn, hver aage fem læs ved om sommeren, to dages høslet, to dages mægagning, tre pløjedage, at aage byg om høsten to dage, vod at drage vinter og sommer sex dage, „og når vi tilsiges at drage vod, og der kommer et andet bud om

¹⁾ Indk. skrivelser 1597 ¹⁸/₇. Ved skr. af 1597 ⁷/₁₁ og 98 ³/₅ indskrænkes dog fribefordringen (Ty. miss.).

slottens arbejde, og vi ikke da kommer begge steder, forfølges vi på vore tre mark; gærder, broer og planker holder vi årlige ved lige“. Alt dette kunde synes at være arbejde nok og overstiger langt det hoveri, der ydedes ved 16. århundredes midte, men i den nye lensmands tid var hertil yderligere kommen „hør at skætte og hegle, at vinde garn, at kløve staver, at age hør, at age ved om vinteren, at age korn af loen, at tærse to dage om året, stundom mere, item at børste hør; nu er os påkommen nogle gærder på Hømosen, hver mand sex favne ydermere besværes vi med langrejser at age til færgstederne og andre steder fast mere end de andre“. Arbejdet faldt dem meget hårdt, da de næsten intet tyende kunde holde, og på grund af den lange vej til slottet tog en dags hovning dem tre dage, ovenikøbet fik de tit deres tilsigelse altfor sent. Sidste gang havde de fået løfte om et godt ansvar, når der kom en anden lensmand, og de bad derfor om at måtte give penge i stedet for arbejde. Alt var dog til ingen nytte; dronningens svar lød kort og fyndigt: Ist gantz abgeschlagen. Og endda kunde de prise sig glade over ikke at have fået så barsk en afvisning, som de Horbelev sognemænd, der kærede over, at de foruden deres hoveri til Korselitse også havde fået to øde gårde at drive. Bag på deres supplikats er i dronningens kancelli skrevet: „De klager og ved ikke hvorfor; de skal pløje, eller man skal vide dem noget andet, men når de to øde gårde atter bliver besatte, da har de ej mere at pløje end forhen, og de er nok til det“¹⁾. I det hele ligger der over disse korte og barske svar en tone, som i det frem-

¹⁾ Indk. skrivelser 1618 ¹/₄, 1620 ¹⁹/₄.

mede sprog virker dobbelt hårdt og skurrende. En bonde, der på grund af sygdom og misvæxt ikke kunde betale sin landgilde, var bleven udvist af sin gård, som han havde haft i fyrretyve år. Tilmed var den nu sat i fæld for 20 daler og hans gods beskrevet, men besætningen var så god, at han sagtens kunde klare for sig. Dog, om et par dage skulde han rejse og, „hvor skal jeg fattige mand hen . . . jeg får at ligge på gaden“, klager han og anråber dronningen om at være ham nådig: *Ist abgeschlagen*¹⁾).

Lad nu end være, at bønderne, som det alle tider har været skik, har malet alt så sort som mulig, noget mildt og nådigt herskab har dronning Sofie sikkert ikke været. Til hendes ros skal det dog siges, at hun skar alle over en kam, og gjaldt det om at afværge angreb udefra eller overgreb fra fogederne, havde bønderne i hende sikkert en bedre forsvarer end i den adelige lensmand. Ved flere lejligheder søgte hun at skærme dem mod de overdrevne friægter, således f. ex. overfor Henning Gøje til Kærstrup der gjorde fordring paa frikørsel til hove lige fra sin egen gård²⁾). Og at hun ej var bange for at sige sine embedsmænd ren besked, fik de ofte at føle. Da en bonde i Øster Karleby havde ført klage over skriveren og en adelsfrue, fru Margrete til Søbygård, der havde fratvunget ham noget korn, skrev hun til lensmanden Knud Urne: „Skulde det nu i sandhed forholde sig, som han klager, da undrer vi os ikke over, at, som Du beretter, så mange gårde er øde, og vore undersåtter bliver fattigere, medens derimod skrivere og fogeder tager til i velstand. Og . . . vi har for-

¹⁾ Indk. skrivelser 1615 juli?

²⁾ Ty. miss. 1597 ¹⁸/₆, 1600 ²⁹/₃.

ordnet og sat Dig til vor lensmand, for at Du skulde vide vore undersåtters bedste og beskytte og skærme dem for overfald, og i det mindste ej tillade skriveren at beskætte og besvære dem med slig handel, som her klages over, da vi ej ville tillade ham nogensomhelst handel med vore undersåtter og formener, at han vel og tilstrækkelig kan hjælpe sig med det, han efter gammel sædvane har for sit embede, ja (for) at Du i lige måde ej skulde tillade, at vore undersåtter blev besværede af fremmede og andre¹. At klagen efter lensmandens erklæring var ganske grundløs, gør jo ikke irettesættelsen blidere¹). Og hænder det end, at dronningen klager over, at hendes gårde bliver øde, fordi bønderne søger til købstæderne eller over til Maribo klostres grund, kendes der til gengæld flere eksempler på, at bønderne ønskede sig tilbage under hendes regimente eller ansøgte om at blive under det, hvad enten de nu var bortforleuede eller skulde mageskiftes med adelsgods.

Hvorledes bønderne har mægtet bære al den nye tyngde, lader sig ikke afgøre. Vor eneste målestok for deres skiftende kår er antallet af de øde og forarmede gårde, således som det kendes fra skattemandtallene, men det behøver ikke at siges, at faktorer, med hvilke dronningens hoveri intet havde at skaffe, her griber forstyrrende ind; i første række de ekstraordinære skatter, der fra 1620erne svarede meget ilde til deres navn, så vist som de kom igen hvert år ligeså sikkert som vinterkulden. At de øde gårde steg i tal, er utvivlsomt; 1610 var der på Falster 21 af dem, i efteråret 1630 46 og endelig 1640 59; samtidig er de „forarmede“, en kategori

¹) Ty. miss. 1599 3/4.

der ej kendes i 1610, voxet fra 29 i 1625 til 151 i 1640. Til orientering tjener, at kronen dengang havde 12—1300 fæstere på øen. Men stigningen foregår underlig springvis; allerede ved Kalmarkrigens slutning var tallet oppe på 46 for derefter 1617 at synke til 33, ved Kejserkrigens begyndelse var der kommen 9 til, men i stedet for at stige jævnt under krigen gik det nedad og holdt sig omkring 30. Skyldes dette ret ejendommelige tilfælde muligvis indvandring fra Jylland eller hertugdømmerne af folk, der flygtede for fjenden? Og at tilstanden har været langt bedre end andetsteds, fremgaar tilfulde af den vel nok noget eufemistiske udtalelse af Arent Berntsen, at „næppelig over det ganske land den ringeste øde gård skal fornemmes“ af den årsag, at der ikke findes adelige sædegårde på øen, hvorfor bønderne „ikke med så meget stort trældom, arbejde og mange rejser at gøre besværes“¹⁾.

Gennem mangfoldige småtræk har jeg søgt at tegne et billede af dronning Sofie som godsbestyrerske, og forhåbentligvis er det lykkedes mig at give læseren noget af det samme indtryk af en virketrang, for hvilken intet er for småt, en lyst til selv overalt at have hånd i hanke med, som jeg selv i langt mere fortættet form fik ved gennemlæsningen af hendes brevbøger. Det er ikke efter fremmede, at Kristian IV havde de selvsamme egenskaber, men unægtelig var de her bedre på deres plads, og modsat sønnen var moderen ikke af dem, der kneb på skillingen, men lod daleren springe; hun vidste særdeles godt, hvad pengene var værd. Man kan trygt sige, at intet, der kunde lade sig gøre ved et påbud fra hendes

¹⁾ Frugtbare Herlighed I, 116—17.

side, er blevet ugjort, ingen overflødig udgift har fra år til år fået lov til at sløse upåagtet hen, ingen indtægtskilde, selv ikke den ubetydeligste, er bleven unyttet; et år sælges der således halvfjerde hundrede tdr. nødder fra Nykøbing.

Til alt uheld er der ikke bevaret et eneste af dronningens lensregnskaber, endsige da en hel række af dem. Vi er derfor ude af stand til at kunne afgøre, hvorvidt hendes rationelle landbrug har betalt sig, eller om det, der tjentes ved ladegårdenes større avl, gik tabt ved, at de øde gårde bredte sig, og bønderne ikke mægtede at udrede deres landgilde. Som en slags erstatning findes der dog i brevbøgerne en række kvitteringer til lensmændene, der gengives s. 555 i tabellarisk form, således at der blot er taget hensyn til overskuddet i rede penge, ikke til de beholdninger af korn, mel eller viktualier m. m., der altid fandtes på slottene, eller til ladegårdenes skiftende kvægbesætninger.

Er der end mange og tildels betydelige svingninger, kan der dog ikke være tvivl om, at det hele har været en særdeles god forretning, ligesom man må have lov til at slutte, at godserne efterhånden er kommen i bedre stand. I modsætning til hvad der var tilfældet på kronens godser, er restancerne gennemgående ræget små; totalindtægten når aldrig ned til de 18500 dlr., hvortil den var anslået 1572, og selv i de dårligste år er der på Ålholm og Haldsted altid et par tusend dalere udover den afgift på tre og fem tusend, som lensmændene tidligere havde svaret.

	Nykøbing.	Haldsted.	Ålholm.	Samlet indtægt.
1588—89	9619 rdlr.	7385 rdlr.	6532 rdlr.	23536 rdlr.
1589—90	12747 15	9236	7043 453	29026
1590—91	8104 221	9963 1414	5839 692	23906
1605—06	12542 1542	7551 51	6748 735	26841
1606—07	—	7496 47	5190 125	—
1607—08	11975	8962 54	6993 118	27930
1612—13	19950 1450	13719 635	9156 606	42825
1614—15	14319 819	9793 293	—	—
1619—20	—	11714	10064	—
1620—21	11005 516	—	6659	—
1621—22	15585 101	7745	7430	30760
1622—23	17693 425	10018	8897	36608
1623—24	19066 691	10791	8669	38526
1624—25	23105 1256	12570	8376	44051
1625—26	18877 819	9985	9370	38232

Det første tal angiver den hele nettoindtægt, hvad enten denne er betalt eller ikke, dog altid således at det foregående års restance — forsåvidt den kendes — er fradraget. Restancerne er trykt med nonpareil. Beløb i mark og skilling er ej medtagne, og de fra 1620 forekommende dlr. kurrant à 40 β lybsk er ligesom i selve kvitteringerne behandlede som rigsdlr. specie (se f. ex. Ålholm 1619—20). Hovedmassen af kvitteringerne findes i en på tysk ført kvittancebog fra 1606—26.